

Zděděný jazyk v cizině i ve vlasti¹

Marie Čechová

ABSTRAKT:

O zděděném jazyce se zpravidla mluví jen ve vztahu emigrantů k jazyku země, ze které pocházejí jejich předkové, označuje se tak jazyk přejatý od předchozích generací. Přednášelo a psalo o něm mnoho autorů, v posledních letech např. M. Veltruská na 7. sympoziu o češtině jako cizím jazyku v chorvatském Daruvaru (2019). M. Nekula v *Naší řeči* (2021) napsal v č. 5 slovo úvodem k tématu O češtině ve světě. Časopis *Český jazyk a literatura* uveřejňuje články o češtině v zahraničí, např. M. Hrdlička, J. Kostečka, nejnověji A. Gajdzica, K. Šichová, J. Jonák. Všichni tito i jiní autoři mohli navazovat na starší knižní práce, např. Karla Kučery *Český jazyk v USA* (1989), Jany a Pavla Jančákových *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny* (2004), Aleny Jaklové *Čechoamerická periodika 19. století* (2006). Z nejnovější knižní produkce jmenujme Skorvidovu knihu *České etnojazykové ostrovy v Rusku na počátku 21. století* (2024).

Každý asi máme v rodině nebo v okolí někoho, kdo emigroval a jeho děti zdědily náš jazyk, ale zkušenosti ukazují, jak rodiče a pak děti různě k dědictví přistupovali a přistupují. Ukážu to na několika příkladech.

Pojem zděděný jazyk lze s úspěchem aplikovat i na jazyk mateřský. Každý odněkud pocházíme, a pokud nežijeme stále ve stejném prostředí, prošli jsme dalšími regiony, jejichž řeč na nás zanechala větší či menší stopy, a to v závislosti na naší rezistenci, či naopak otevřenosti řečovým vlivům. Nacházíme jisté shody mezi vývojem zděděné řeči v emigraci a řeči uživatelů češtiny měnících své působiště ve vlasti.

KLÍČOVÁ SLOVA:

zděděný jazyk, jazyk mateřský, emigrace, restrukturalizace, atrofie

ABSTRACT:

In this article, the author examines heritage speakers' relations to Czech and the Czech Republic. In particular, she explores the role parents play in cultivating Czech among their children. The article begins with a systematic overview of scholarly literature written on Czech heritage speakers located across the globe, from Belgium to Croatia to Azerbaijan to Oceania and America. The author then presents case studies of heritage speakers she knows personally.

KEYWORDS:

Inherited language, Mother tongue, Emigration, Restructuring, Atrophy

a) Co znamená zdědit? Přijmout od předchozích generací. O zděděném jazyce se zpravidla mluví v užším slova smyslu, a to jen ve vztahu emigrantů k jazyku země, ze které pocházejí jejich předkové, tedy označuje se tak jazyk přejatý od předchozích generací. Připomeneme autory, již se touto problematikou zabývali v posledních letech. Všichni tito i jiní autoři mohli navazovat na starší knižní práce, např. Karla Kučery

¹ Východiskem je stejnojmenný referát přednesený na XI. mezinárodním sympoziu Bohemistika v jazykovém a kulturním kontaktu se světem v srpnu r. 2024.

Český jazyk v USA (1989), Jany a Pavla Jančákových *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny* (2004), Aleny Jaklové *Čečoamerická periodika 19. století* (2006) aj.

Monika Veltruská na 7. sympoziu o češtině jako cizím jazyku v chorvatském Daruvaru (25. 11. 2019) referovala o zděděném jazyku u 2. a 3. generace, poukazovala na změny, kterými čeština v Chorvatsku prochází, od dominantního jazyka v 1. generaci k vyrovnání obou jazyků u 3. generace až k dominanci chorvatštiny v generaci 5. O ohrožení jazyka a jeho ztrátě obecněji píše i L. Cope a R. Dittmann (2020), ale i o jazykových kontaktech a izolaci, jak ovlivňují podobu užívání zděděného jazyka. K jazykovému posunu nejčastěji dochází, když mluvčí přecházejí na jazyk spojený se společenskou nebo ekonomickou mocí nebo na jazyk, kterým se mluví šířeji, což vede k postupnému úpadku a nakonec k zániku ohroženého jazyka. Proces jazykového posunu je často ovlivněn faktory, jako je globalizace, ekonomické autority a vnímaná prestiž určitých jazyků. Marek Nekula v *Naší řeči* (2021) napsal k tematickému číslu 5 O češtině ve světě slovo úvodem, v němž se zmiňoval o postupné erozi češtiny, o změně jejího postavení z dominance na pozici sekundární. Odkazoval i na starší studie v *Naší řeči* zabývající se češtinou v různých zemích.

Časopis *Český jazyk a literatura*, i když není přímo zaměřen na češtinu v zahraničí, tiskne téměř pravidelně články jí věnované. Jejími současnými kmenovými autory v této oblasti jsou Milan Hrdlička a Jiří Hasil, oba celoživotní vysokoškolští učitelé češtiny jako cizího jazyka, působící i v zahraničí, Hasil krátkodobě opakovaně v Německu a na Ukrajině, Hrdlička dlouhodobě, několik roků na českých školách v Bruselu a v Koreji, dále Ivana Bozděchová vyučovala češtinu několik let v Americe, opakovaně pak v Ázerbájdžánu, Jiří Kostečka, člen redakční rady *Českého jazyka a literatury*, v Austrálii a na Novém Zélandu. Časopis *Český jazyk a literatura* rovněž publikuje zprávy o setkávání lektorů a zahraničních učitelů češtiny, svolávané Domem zahraniční spolupráce, jež se soustřeďuje na zkušenosti z výuky zděděné češtiny ve světě. Na těchto setkáních si účastníci vyměňují své zkušenosti, přednášejí jim přední bohemisté, významní umělci jim představují svá díla..., vše úspěšně a obětavě organizuje Olga Vlachová s kolektivem.

Předposlední setkání přiblížil čtenářům ČJL A. Gajdzica, učitel krajanů v Rumunsku (2022/23), poslední setkání vylíčila M. Schürz Pochylová z vídeňské univerzity (2023/24). V tomto čísle jsme se mohli dočíst i o různých formách výuky češtiny v saské Horní Lužici od Jiřího Jonáka (2023/24). Ten popsal své působení v Budyšíně, počínaje malými školáky přes gymnazisty až po dospělé. Tam ovšem nejde o zděděný jazyk, v některých případech jde o jazyk druhý, neboť „poměrně velký počet Lužických Srbů je schopen buď přímé plynulé konverzace i v češtině, nebo přinejmenším pasivního porozumění“ (Jonák 2023/24: 179). O zděděném jazyku a péči o něj v bavorském Řezně podrobně v tomto čísle psala i Kateřina Šíchová (2023/24). Považuje termín zděděný jazyk sice za „diskutabilní“, vnímá cizí, druhý i jazyk zděděný souhrnně, jako jazyk cílový, avšak konstatuje, že se v jeho rámci začíná tato disciplína etablovat a sama s termínem pracuje (viz název příspěvku). Druhá generace si osvojuje jazyk neřízeně v rodině, jeho základní slovní zásobu z každodenního života „s prvky nonstandardu“. Označuje tuto úroveň výrazem *heritage speakers 2. generace (HS2)* a charakterizuje ji takto: kompetence jsou nevyrovnané, nestabilní, z gramatických kategorií i z frazeologie jsou osvojeny jen ty nejméně frekventované, potíže jsou při psaní, a vypočítává je.

K tomu doplníme, že u českých emigrantů jde o stejné nebo obdobné obtíže jako u dětí cizinců, imigrantů u nás, obě kategorie chybují v psaní *dy-di, ty-ti, ny-ni*, v psaní párových „souhlásek“ (toto je nepřesné označení pro souhlásková písmena), v užívání zvratného *se, si*, rozdíl se projevují v psaní *i/y ...*, v závislosti na typu jazyka a jeho příbuznosti s češtinou či vzdálenosti od ní (viz řadu článků M. Čechové a L. Zimové v *ČJL, NŘ* a v *Bohemistyce*). Výsledky studií Marie Čechové jsou shrnuty v knize *Řeč o řeči*, kapitoly II.A.9, 10 a 11 (Čechová 2012), *Život s češtinou*, kapitoly II.C.10 a 12 (Čechová 2017).

Z nejnovější knižní produkce jmenujme Skorvidovu knihu *České etnojazykové ostrovy v Rusku na počátku 21. století* (2024), v níž autor zmapoval české jazykové ostrůvky v Rusku, popsal severokavkazská česká nářečí (2 skupiny) a západosibiřské české nářečí (její recenze vyjde v časopise *Bohemistika*).

Nejdříve se do češtiny dětí v emigraci dostávají výrazy potřebné ke každodennímu styku v rodině, názvy místních reálií, nato přichází na řadu gramatika. Druhá a další generace si osvojují už jazyk různě restrukturalizovaný až deformovaný. Vcelku se všichni autoři shodují v tom, že čeština v zahraničí u uživatelů oslabuje, a to v míře, která závisí na hustotě kontaktů, nebo na stupni jazykové izolace mluvčích, jazyk podléhá restrukturalizaci pod vlivem jazyka plurality, atrofuje.

b) Každý asi máme v rodině nebo v okolí někoho, kdo emigroval a jehož děti měly/mohly zdědit náš jazyk, tzv. mateřský. Pojem zděděný jazyk můžeme však aplikovat i na jazyk mateřský ve vlasti. Tento jazyk přejímáme od předchozích generací, nemusí jít přímo a jen o jazyk přejímaný od matky. Jsou situace a okolnosti, které to neumožňují. Ze svého nejbližšího okruhu mohu jmenovat dvě rodiny, kdy matky opustily děti brzy po jejich narození, péči o ně převzal otec, takže by vlastně mělo jít o řeč otcovskou. Termín však ponechme stranou. Budeme i nadále mluvit o jazyku mateřském.

Děti emigrantů, ať narozené ve vlasti nebo přibývší do nové země v raném věku, si osvojují mateřskou řeč živelně, v rodině, popř. v užším okruhu známých. Záleží na rodičích, zda své děti k mateřštině vůbec přivedou. Zkušenosti nás přesvědčují o tom, že rodiče a pak děti k dědictví přistupovali a přistupují různě, podstatně rozdílný je tak stav znalostí češtiny u druhé a třetí generace. Rozdíly v přístupu k mateřskému jazyku a z něho vyplývajících rozdílných výsledků představím na několika příkladech. Sledovali jsme různé přístupy k mateřštině emigrantů-děti a také jejich různé výsledky:

V mé rodině bratranec s manželkou Češkou v Německu své děti mateřštině nenaučili, mluvili s nimi jen německy, údajně aby děti společensky neznevýhodňovali, ale situace se obrátila proti nim. Po r. 1989 se nemohli vnuci v Čechách domluvit ani se svou babičkou. Celá rodina se národnostně odrodila.

Manželova neteř, rovněž emigrantka, žijící v Německu se svou dcerou komunikovala česky, stejně tak i její otec Čech, takže ta si osvojila češtinu téměř dokonale, jen občas se zeptá, jak se co řekne. Čte české texty, a dokonce i píše, ale zčásti foneticky, protože neprošla systematickou výukou češtiny. Ovšem její děti sice běžné řeči jakž-takž zhruba rozumějí, ale jen starší mluví omezeně česky. Situace je komplikovaná, protože otec je rovněž emigrant, původem z Jugoslávie, už v Německu vyrostlý, takže v rodině se mluví německy.

Můj druhý bratranec (s manželkou Češkou) emigroval do Švédska, do Uppsaly, tam na univerzitě působil známý lingvista Jaroslav Suk, který vedl i výuku českých dětí, k němu bratrancovy děti docházely, takže po r. 1989, když se dcera vrátila do Česka, mohla se uplatnit se znalostí češtiny a dalších jazyků na Pražském hradě, v prezidentské kanceláři, později v televizi.

Moje doktorandka, emigrantka žijící ve francouzském kantonu Švýcarska, se mnou konzultovala, jak mluvit s dcerou, jejíž otec je Američan, doporučila jsem jí: ona česky, otec jen anglicky, aby ji nemátl nekorektní češtinou. Když dítě ve druhém roce věku ještě nemluví (umělo jen několik jednoduchých slůvek), matka zděšeně naříkala. Ubezpečovala jsem ji, že si dítě musí vše „v hlavě“ srovnat. A opravdu, zhruba v pěti letech zvládala dorozumívání v obou jazycích, byla bilingvní. A aby toho nebylo dost, začala chodit do francouzské školy, takže postupně zvládla třetí jazyk a ve škole měla i němčinu. Navíc matka s dcerou pravidelně jezdí do Čech a tady dcera navštěvovala příležitostně českou školu, skládala zde zkoušky, takže získala i systematické vzdělání v češtině a absolutorium základní školy.

Nyní vnuk mé bývalé studentky, jehož otec je Kanadan, rodina žije střídavě v Čechách a v Portugalsku, začíná ve svých necelých dvou letech reagovat na matčiny české pokyny a otcovy anglické; bude-li navštěvovat portugalskou mateřskou školu, může se opakovat situace děvčete ze Švýcarska. Dítě Češky a Poláka, žijící v Krakově, plynule mluví ve svých pěti letech oběma jazyky, přechází z jednoho jazyka do druhého podle toho, s kým mluví.

Děti emigrantů, pokud mluví česky, přejímají od rodičů jejich způsob mluvy, ovlivněný regionem, v němž rodiče žili, než emigrovali, většinou vedle obecné češtiny jde o nářečí nebo jeho relikty. Připomeňme, že záleží na tom, odkud pocházíme, ale pokud nežijeme stále ve stejném prostředí, prošli jsme dalšími regiony, tak naše řeč, nejen řeč regionu, v němž jsme se narodili, na nás zanechala / mohla zanechat větší či menší stopy, a to v závislosti na naší rezistenci, či naopak otevřenosti řečovým vlivům. Můžeme se ptát, co zůstává v mluvě, i když opustíme rodný region, které rysy a do jaké míry v řeči přetrvávají, a na čem to závisí. V tom nacházíme jisté shody mezi vývojem zděděné řeči v emigraci a řeči uživatelů češtiny měnících své působiště ve vlasti. Tím se tady však nehodláme zabývat, tomu jsme věnovali studii Regionální relikty v běžné mluvě (rkp.), tady shrneme, k čemu jsme došli a co může spojoovat obě rozdílné situace života v cizině a ve vlasti.

SHRNUTÍ

I když opustíme rodný region, zůstávají v mluvě jisté rysy zděděné řeči a do určité míry v řeči přetrvávají. Zděděný jazyk nese znaky jazyka předchozích generací, to projevuje i v řeči emigrantů po několik generací. Stav je závislý na mnoha faktorech, některé jsme uvedli výše. Nacházeli jsme jisté shody mezi vývojem zděděné řeči u potomků Čechů v emigraci, řeči češtiny u imigrantů v Česku i řeči uživatelů měnících své působiště ve vlasti.

BIBLIOGRAFIE:

- Cope, L. – Dittmann, R. (2020): Langage Loss, in: Greenberg, M. L. (ed.), *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, Leiden: Brill.
- Čechová, M. (2012): *Řeč o řeči*. Praha: Academia.
- Čechová, M. (2017): *Život s češtinou*. Praha: Academia.
- Gajdzica, A. (2022/23): 14. Společné setkání učitelů u krajanů a lektorů a lektorů češtiny v zahraničí, *ČJL* 73(5), s. 251–252.
- Kučera, K. (1989): *Český jazyk v USA*. Praha: UK.
- Jančákovi, J. a P. (2004): *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny*. Praha: Karolinum.
- Jaklová, A. (2010): *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*. Praha: Academia.
- Jonák, J. (2023/24): Výuka češtiny v saské Horní Lužici, *ČJL* 74(4), s. 179–181.
- Nekula, M. (2021): O češtině ve světě Slovo úvodem, *NŘ* 104(5), s. 281–283.
- Schúrč Pochylová, M. (2023/24): Zahraniční učitelé češtiny opět v Praze, *ČJL* 74(4), s. 194–196.
- Skorvid, S. (2024): *České etnojazykové ostrovy v Rusku na počátku 21. století*. Praha: Nadání J., M. a Z. Hlávkových.
- Šichová, K. (2023/24): Jazykové kompetence druhé generace mluvčích češtiny jako zděděného jazyka, *ČJL* 74(4), s. 172–178.